

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ДАРОМАДИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ МОЛИЯВИЙ РИСКЛАРНИ БАҲОЛАШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Набиев Бекзод Камолдинович -

Тошкент вилояти божхона бошқармаси инспектор

Аннотация: Тижорат банкларида ҳар қандай амалиётга киритилаётган янги технологиялар асосида амалга оширилаётган операцияларда рискларнинг юзага келиши уларни олдини олиш ва ҳавфсизликни таъминлаш масаласи муҳим ҳисобланади. Айнан ушбу мақолада банкларнинг фаолиятига таъсир қилувчи молиявий рискларни олдини олишда янги технологияларнинг роли ва уларни ҳавфсизлигини таъминлаш масаласи ёритиб берилган. Мақолада банк соҳасида рақамли технологияларни жорий этиш хусусиятларини кўриб чиқиш, молия-кредит ташкилотлари фаолиятида ахборот технологиялари фаолиятининг хусусиятларини таҳлил қилиш, банк рақамли хизматларининг ривожланишига тўқинлик қилаётган муаммоларни аниқлаш. Банк соҳасидаги рақамлаштириш рискларини минималлаштиришга ёрдам берадиган чораларни таклиф қилиш.

Калит сўзлар: молиявий риск, модел, янги технология, ҳавфсизликни таъминлаш.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ДОХОДЫ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Набиев Бекзод Камолдинович -

Инспектор Ташкентского областного таможенного управления

Аннотация: Возникновение рисков при операциях, проводимых в коммерческих банках на основе новых технологий, внедряемых в любую практику, важен вопрос их предотвращения и безопасности. В статье освещается роль новых технологий в предотвращении финансовых рисков, влияющих на деятельность банков, и обеспечении их безопасности. В статье рассматриваются особенности внедрения цифровых технологий в банковском секторе, анализируются особенности использования информационных технологий в деятельности финансовых организаций, выявляются проблемы, препятствующие развитию цифровых банковских услуг. Предложите меры, которые помогут минимизировать риски цифровизации в банковском секторе.

Ключевые слова: финансовый риск, модель, новые технологии, безопасность.

PROSPECTS FOR THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN ASSESSMENT OF FINANCIAL RISKS AFFECTING THE INCOME OF COMMERCIAL BANKS

Nabiev Bekzod Kamoldinovich -

Inspector of the Tashkent regional customs department

Abstract: The occurrence of risks in operations carried out in commercial banks on the basis of new technologies introduced in any practice is an important issue in their prevention and security. This article highlights the role of new technologies in preventing financial risks affecting the activities of banks and ensuring their security. The article considers the features of the introduction of digital technologies in the banking sector, analyzes the characteristics of the activities of information technology in the activities of financial institutions, identifies problems that hinder the development of digital banking services. Propose measures to help minimize the risks of digitalization in the banking sector.

Key words: financial risk, model, new technology, security.

Кириш: Пандемия шароитида банклар фаолиятига янги технологияларни жалб этиш орқали барқарорлигини таъминлаш, ҳавфсизлигини таъминлаш, рискларни бошқариш масаласи долзарб бўлиб бормоқда. Тижорат банкларининг пандемия шароитида мижозларга сифатли хизмат кўрсатиш тизимини жорий этиш, масофавий хизмат турларини кўпайтириш ҳамда барча операцияларни ҳавфсизлигини таъминлаш мамлакат банк тизими барқарорлигини оширишининг зарурий шarti ҳисобланади. Кейинги йилларда банк соҳаси билан боғлиқ бўлган барча ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда тижорат банклари фаолиятига таъсир қилувчи молиявий рискларни даражасини пасайтиришда янги технологияларни жалб этиш устувор йўна-

лиш сифатида эътироф этилади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги 3620-сонли қарорига асосан банк хизматлари оммабоплигини ошириш мақсадида банкларга бир қатор вазифалар белгилаб берилди, жумладан: масофавий банк хизматлари кўрсатишни ривожлантириш бўйича замонавий ва илғор банк хизматлари турларини амалиётга жорий этиш ташаббусларини илгари суриш, янги ахборот технологияларини жорий этиш ва бошқа вазифалар белгиланган.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 17 февралдаги «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилин-

ди. Сунъий интеллект технологияларини банк соҳасида амалга оширишда тижорат банклари фаолиятини мониторинг қилиш самарадорлигини ошириш ва улар томонидан тартибга солиш талаблари (SubTech ва RegTech) бажарилишини соддалаштириш, шунингдек банк хизматлари кўрсатиш сифатини таҳлил қилиш, фойдаланувчиларни масофадан биометрик идентификациялаш (Face-ID) ва кредит таваккалчиликларини баҳолаш учун қўллаш масалари киритилди. Шу сабабли, ушбу таҳлиллар натижасида банкларнинг ҳар қандай операциялари бўйича юзага келадиган ҳавфсизликни таъминлаш асосида молиявий рискларни даражасини пасайтириш муҳим ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи: Ҳозирги вақтда ахборот технологиялари инсон фаолиятининг барча соҳаларига фаол кириб бормоқда. Жамият тараққиётининг замонавий тенденцияларидан бири бўлган рақамлаштириш жараёни мамлакат тараққиётининг энг муҳим кўрсаткичига айланмоқда. Айнан иқтисодий ўсиш учун рақамли технологияларни қўллаш орқали аҳолининг турмуш даражаси ва унинг фаровонлиги даражасини оширишга қаратилган миллий дастури амалга оширилмоқда.

Ушбу жараёнда иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида рақамлаштириш учун катализатор бўлиб хизмат қиладиган янги инновацион ечимларни биринчи ўринда турадиган банк сектори алоҳида ўрин тутди. Шунинг учун банкларда рақамли технологияларни ривожлантиришни жадаллаштириш Россия иқтисодиётини ривожлантиришнинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Банк сектори қўйидаги зарур шартлар мавжудлиги сабабли рақамлаштиришнинг асосий мақсадига айланди:

1. Рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш бугунги кунда барча мижозлар сегментларида рақобатбардошликни сақлашга интилаётган банклар фаолиятининг ажралмас шартидир[3].

2. Банк соҳасида рақамли хизматларнинг кенг тарқалиши мижозлар эҳтиёжларини яхшироқ тушунишга ёрдам беради ва фойдаланувчилар учун индивидуал таклифларни шакллантиришга имкон беради, яъни банклар ва потенциал мижозлар ўртасидаги ўзаро таъсир усуллари яхшиланади.

3. Ушбу технологиялар банк мижозларига молия муассасаси жойлашган жойидан қатъи назар, ўзларига мос таклифларни танлашга имкон беради.

4. Банк соҳасида қўлланиладиган ахборот технологиялари операцияларни аниқроқ, тезроқ ва сифатли амалга ошириш имконини беради.

5. Рақамлаштириш молиявий операцияларнинг операцион самарадорлиги ва бошқарилишини яхшилаши мумкин.

6. Инновацион технологиялар молиявий бозорнинг барча иштирокчиларининг харажатларини камайтириш орқали хизматлар нарҳини пасайтиришга имкон беради.

7. Рақамли ечимлардан фойдаланадиган банклар ўз ишларида ўз имиждарини шакллантиради ва замонавий технологик ривожланган ташкилотлар сифатида мижозлар олдида пайдо бўлади.

Рақамли технологиялар молия соҳасида янада самарали, самаралироқ ва шунинг учун ҳавфли бўлмаган операцияларнинг асосий воситасидир. Бироқ, бу технологияга боғлиқлик, ҳуқуқий ва молиявий рисклар билан ҳам боғлиқ бўлиб, улар ҳам кескин ошди. Янги ечимларни таклиф қилишдан олдин, муассасалар ўзларининг ҳавф-хатарларини аниқ ифода этишлари ва ҳушёрлик ва мувофиқлик маданиятини ошириш орқали ушбу рискни бошқаришга эътибор қаратишлари керак[4].

Масофавий банк хизматида кўплаб рисклар мавжуд. Асосий муаммо банк дастурлари учун ишончли ижро муҳитини таъминлашдир. Шу билан бирга, зарур маблағ ва мутахассисларга (ёки бундай мутахассисларни ташқаридан жалб қилиш қобилиятига) эга бўлган банкларнинг ўзлари одатда ҳимояланган бўлиб чиқади, шу билан бирга муаммо кўпинча мижоз томонида пайдо бўлади. Кўпгина банклар мижоз ўзини мустақил равишда ҳимоя қилиши ва мижоз шартномасини тузиш орқали ўз рискларини минималлаштириши керак деган нуқтаи назарга амал қилади, унга кўра мижоз юзага келиши мумкин бўлган муаммолар учун деярли барча жавобгарликни ўз зиммасига олади. Ушбу стратегия тўлиқ тўғри эмас, чунки ҳар иккала томоннинг ҳаракатлари рискларни минималлаштириш учун зарур[5].

Мижоз дуч келиши мумкин бўлган асосий молиявий рисклар бу бозор rischi, фоиз ставкаси ва ликвидлик rischi. Идеал ҳолда, банк ўз мижозларига ушбу рискларни энг яхши усулда бошқаришда ёрдам бериши керак. Бу шуни англатадики, имкон қадар кам харажат ва энг шаффоф усулда рискни минималлаштириш зарур[6].

Англия банки Футуре Течнологиеес раҳбари Уилл Лавлл технологик инновациялар молиявий хизматлар рискини сезиларли даражада камайтириши мумкин, деб таъкидламоқда. Янги технологиянинг жадал ривожланиши билан биз технологик хизматларини амалга ошириш маълум тизимлар учун ўз тизимларидан фойдаланишдан кўра ҳавфсизроқ бўлиши мумкин бўлган нуқтага яқинлашдик. Ҳавфсизлик кўплаб компаниялар янги технологияларга ўтишдан

эҳтиёт бўлишнинг биринчи сабаби сифатида келтирилган бўлса-да, дейди Ловелл, бу янада ҳавфсизроқ бўлиши мумкинлигига ишониш учун асос бор. Ҳисоботларнинг бирида шуни кўрсатдики, ички муҳит фойдаланувчилари ва мижозлари ўртача 27,8 та ҳужумга учраган хизмат кўрсатувчи муҳитга қараганда ўртача 61,4 та ҳужумга эга бўлган.

Киберҳавфсизликни бузиш билан боғлиқ риск катта аҳамиятга эга. Буюк Британияда бизнесга қарши киберҳужумларнинг ўртача сони бу йил деярли тўртдан бирга ошди ва молиявий хизматлар соҳасидаги кибержиноятчиликдан зарарлар йилига бир неча юз миллиондан триллион долларга тенг. Яхшиямки, технологиядаги баъзи ютуқлар янги ҳавф туғдириши мумкин бўлса-да, ҳавфсизлик ҳам ушбу муаммага жавоб бўлиши мумкин[7].

Операцион рисклар ликвидлик рискларига қараганда анча мураккаб масала эканлиги исботланди, чунки бу рисклар асосан маълумотлар ёки рақамлар билан эмас, балки ходимлар ва корхоналарнинг хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ. Операцион рисклар, тартибга солиш ёки мувофиқлик талабларини бузиши ва ташкилотнинг умумий ҳавф ҳавфини ошириши мумкин бўлган жараён мавжуд бўлганда пайдо бўлади. Биз ташкилотдаги барча ходимлар томонидан амалга оширилган барча ҳаракатларни реал вақт режимида кузатиб боролмаймиз, шунинг учун банклар ушбу рискларни минималлаштириш учун астойдил ҳаракат қилмоқда[8].

Таҳлил: Рақамли банк тизимининг ўзгариши молия институтининг барча соҳалари бўйича маълумотларни, илғор таҳлилларни ва рақамли технологияларни бирлаштиришни, иш услубини ўзгартириш, устувор йўналиш ва хизматларни тақдим этишни ўз ичига олади. Рақамли трансформация нафақат технологик янгиланишни, балки эски жараёнларга қарши турадиган, янгилекларни рағбатлантирадиган ва риск ва муқофотнинг барча жиҳатларини қайта тасаввур қиладиган маданий ўзгаришларни ҳам талаб қилади. Жаҳон банк амалиётида киритилаётган ҳар қандай янги ахборот технологиялари учун банклар уларни ҳавфсизлигини таъминлаш учун жуда катта маблағ сарф қиладилар. Чунки яратилаётган ҳар қандай тизим маълум бир ташқи таъсирлар остида мижозлар ишончини йўқолишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун банклар томонидан жалб этиладиган ҳар қандай янги технологиялар ҳавфсизлигини таъминлаш биринчи ўриндаги вазифа ҳисобланади.

2019 йилда Россия банк вируслари ҳужумлари бўйича етакчи бўлиб қолди. Буни Касперский лабораториясининг 2020 йил 16 апрелда чиқарилган маълумотлари тасдиқлайди. Йиғил-

ган статистик маълумотларга кўра, дунёдаги банк троян ҳужумларига дуч келган фойдаланувчиларнинг 30% дан ортиғи Россияда яшаган. Бундай зарарли дастурларни тарқатиш бўйича Германия иккинчи ўринда туради (умумий соннинг 7%), Хитой биринчи учликда (3 фоиздан сал кўпроқ). Молия сектори глобал миқёсда ҳужумларнинг 44,7%ни ташкил этди, бу 2018 йилдаги 51,4% эди. 2019 йилда тўлов тизимлари ва Интернет-дўконларга қилинган ҳужумларнинг улуши мос равишда 17% ва 7,5%ни ташкил этган, бу тахминан 2018 йилга тенг[9].

Айтиш керакки, пандемиянинг давом этиш муддати, вирусга қарши вакцинанинг яратилиш ва тўлиқ тарқатилиш даври, юзага келиши мумкин бўлган эпидемиологик ҳолатлар бўйича ноаниқликлар даражаси жуда юқори. Сўнгги 4 йил ичида банк соҳасида рақамли каналлардан фойдаланишда аҳолининг фаоллиги ошди. Шундай қилиб, 2015 йилда банк ҳисобварақларига масофадан туриб кириш имкониятидан фойдаланган мижозларнинг улуши 19,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2018 йилда бу кўрсаткич 2,3 баравар ўсиб, 45,13 фоизни ташкил этди. 2019 йилда банк дастуридан фойдаланадиган аҳолининг улуши 50 фоиздан ошди[3].

Россия Федерациясининг Рақамли иқтисодиёт дастури бўйича қўлланиладиган асосий рақамли технологиялардан банкларда энг кенг тарқалган рақамлаштириш воситалари қуйидагилардир: сунъий интеллект, катта маълумотларни таҳлил қилиш воситалари, жараён роботлари, чат ботлари ва оптик таниб олиш қурилмалари.

Сунъий интеллект технологияси кўплаб муаммоларни ҳал қилишга қаратилган бўлиб, улардан асосийси банк воситаларини кредит ташкилотлари мижозларининг истаклари ва эҳтиёжларига мослаштириш ва банк маҳсулотлари ва хизматларини шахсийлаштиришдир. Сунъий интеллектдан фойдаланиш маълумотларни йиғиш тизимини соддалаштириш, нутқ ва видеони таниб олиш ва таҳлил қилиш, нейрон тармоқлардан ва биометрик идентификациядан фойдаланишга имкон беради. Сбербанк Онлайн мобил иловасида 2019 йил март ойида алгоритм ёрдамида мижозлар хатти-ҳаракатларини таҳлил қиладиган сунъий интеллект технологиялари қўлланила бошланди. Ушбу процедурадан сўнг, тавсия этилган операциялар бўлимида фойдаланувчидан илгари амалга оширган ҳаракатларни бажариш талаб қилинади.

Кредит скорингини аниқлаш учун сунъий интеллектдан фаол фойдаланилади (рақамли статистик усуллар асосида банк мижозларининг кредит қобилиятини баҳолаш усули). Масалан, Тинкофф Банкда ушбу технологиялар қарз оловчи маълумотларини автоматик таҳлил қи-

лиш асосида мижоз учун мақбул кредит лимитини ўрнатади, шундан сўнг молия муассасаси ушбу маълумотларга асосланиб кредит миқдорини тўғрилайди.

Бундан ташқари, сунъий интеллект механизмлари фирибгарлик операцияларни аниқлашга ёрдам беради. Банклар мижозларни аниқлаш ва босқинчиларни аниқлаш учун биометрик таҳлилдан фойдаланадилар. Шундай қилиб, биометрик тизимда, бармоқ изларидан ташқари, сунъий интеллект юзни тавсифловчи ўзига хос хусусиятлар тўпламини ўқийди, бу кўрсаткичлар соч турмаги, кўзойнак, бўяниш ва бошқа омилларга боғлиқ эмас. Ушбу технология биометрик юз тавсифловчиси деб номланади, у асл юз тасвирини тиклай олмайди ва шу сабабли маълумотлар шахсиз ҳисобланади ва фирибгарлардан ҳимояланган. Бундан ташқари, дастур овозни 70 параметр билан танийди, нутқни юз ифодалари билан ўзаро боғлаб, бу олдиндан ёзиб олинган овоз ёрдамида алдашни йўқ қилади.

Шунингдек, баъзи банклардаги сунъий ақл одамни клавиатурада териш тезлиги билан аниқлай олади. Биометрик технологияларни қўллашнинг яна бир усули - бу қафтдаги томирлар нақшини тасдиқлаш, сканерлаш қўл тўқималарига ўтадиган инфракизил нурланиш ёрдамида амалга оширилади. Алфа-Банк аллақачон ушбу технологиядан фойдаланиб, VIP мижозларга кассани тақдим этмоқда.

Бирлашган биометрик тизим бўйича ишлар 2017 йилда бошланган ва базанинг ўзи 2018 йилнинг ёзида ишга туширилган. 2020 йил январ ойида ягона биометрик тизимда рўйхатдан ўтганлар сони 110 минг кишидан ошган.

Биометрия фирибгарликка қарши курашдан ташқари, банк мижозларига идентификацияни талаб қиладиган масофавий хизматлардан ва узоқ минтақаларда жойлашган фойдаланувчиларга киришда ёрдам беради, бу уларнинг ҳудудий узоқлигидан қатъий назар ҳар қандай банкдаги энг яхши битимларни танлаш имкониятини беради.

Big Data таҳлилига асосланган воситалар ҳар хил манбалардан олинган маълумотларнинг катта ҳажмини исталган форматда қайта ишлашга имкон беради. Big Data технологиялари барча Интернет фойдаланувчилари қолдирган "рақамли из" ҳақида тўғри маълумотларни сақлаш, тадқиқ этиш ва тўғри маълумот олиш имконини беради, бу эса ўз навбатида банкларга ўз мижозлари учун шахсий таклифларни шакллантириш, ресурсларни самарали тақсимлаш ва рақамли стратегияни шакллантириш имконини беради.

Маълумотларнинг катта таҳлили, мижозларни сарфлаш модели, транзаксия каналлари-

ни аниқлаш асосида ушбу технологиялар ёрдамида тузилган банк фойдаланувчиларини маълум профилиларга мувофиқ сегментларга ажратишга имкон беради. Шундай қилиб, Сбербанкда тез-тез хайрия фондларига маблағ ўтказадиган одамлар учун улар "Ҳаёт совғаси" картасини таклиф қилишади. Big Data технологиялари харажатлар тузилишини ва мижознинг аввалги кредит тарихини тушунишга ёрдам беради; бу молия ташкилоти томонидан кредит беришда таваккалчиликни баҳолаш учун ишлатилади.

Аксарият банклар ўз фаолиятида мижозларга хизмат кўрсатиш, контрагентлар билан ишлаш ва архив ҳужжатлари билан ишлаш жараёнини рақамлаштириш учун оптик белгиларни аниқлаш ёки OCRдан фойдаланадилар. OCR технологияси катта ҳажмдаги матнни қайта ишлайди ва тасвирни таҳрир қилинадиган форматга ўтказиши мумкин. Белгиларни таниб олишнинг оптик дастури ҳужжатларни сканердан ўтказиши ва уларни тўлдириш тўғрилигини автоматик равишда текширади, сўнггра текшириш учун банк ходимига сканерланган расмларни юборади, муваффақиятли бажарилгандан сўнг сканерланган ҳужжатлар архивга сақланади ва бундан кейин тизим банк маълумотларида ишлатилиши мумкин. Бундай технологиялар Росселхозбанкда муваффақиятли қўлланилмоқда, бу ерда АБВҮҮ-дан мижозлар маълумотларини оқимлаш тизими маълумотларни киритишни автоматлаштиришга имкон берди, бунинг натижасида кредит ташкилоти ходимлари ойига 4 миллион саҳифани қайта ишлашади, ҳужжатларни йўқотиш ва бузилиш ҳавфи мавжуд. сезиларли даражада қисқартирилди ва бош офис ва банк филиаллари ўртасидаги ўзаро алоқалар тезлашди.

Кредит ташкилоти ходими ва мижоз ўртасидаги алоқани тезлаштириш ва осонлаштириш учун банклар чат ботларидан фойдаланишни бошладилар (бу фойдаланувчи билан мулоқотни симуляция қиладиган дастур) ва шу билан телефон ёки электрон канал каби каналлардан фойдаланишга бўлган эҳтиёжни камайтирди.

Стандарт саволларга жавоб берадиган чат-ботлар алоқа марказларининг юкини камайтиришга ва мижозлар билан қўшимча алоқа каналларида банк имкониятларини кенгайтиришга ёрдам беради ва бу ўз навбатида хизмат сифатини оширишга ёрдам беради. Бундан ташқари, ботлар мижозларга янги банк маҳсулотлари ва ўтказилаётган акциялар тўғрисида хабар беради, валюта курслари тўғрисида маълумот беради. Ушбу алоқа усули кеча-кундуз ишлайди ва тезкор мессенжерлардан фойдаланадиган фойдаланувчилар учун тезкор маълумот олиш имкониятини беради (онлайн алоқа учун мўлжалланган смартфон ёки шахсий компьютер учун

дастурлар). Россияда банк чат-ботлари учун энг оммабоп мессенжер Телеграм ҳисобланади, бундан ташқари, бошқалар кенг тарқалган - Viber, WhatsApp, шунингдек ижтимоий тармоқлар, (VKontakte, Facebook, Instagram, Odnoklassniki) Масалан, Алфа-Банкда Телеграм-канал (@АлфаБанкБот) мавжуд бўлиб, у энг яқин филиаллар ва банкоматлар, валюта курслари тўғрисида маълумот беради ва фойдаланувчининг сўровига биноан мижозларни банкнинг расмий веб-сайтининг тегишли саҳифаларига йўналтиради.

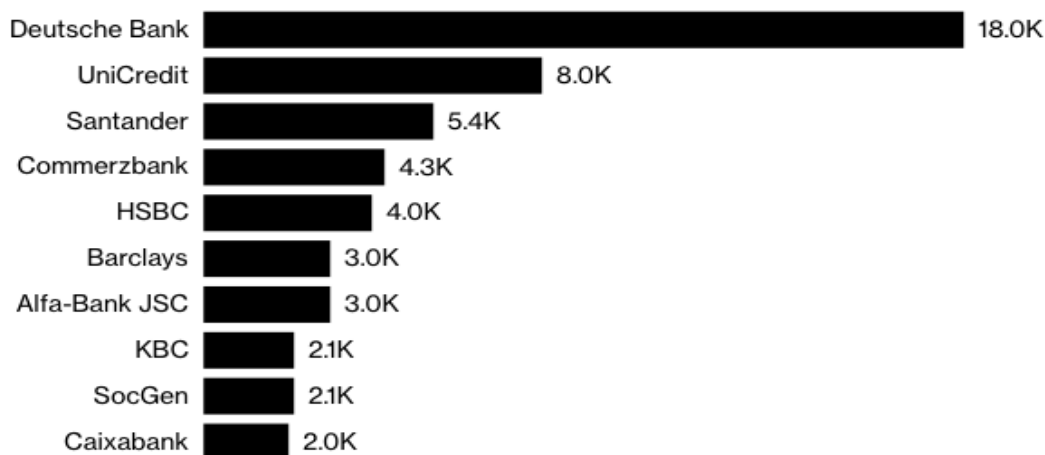
Бироқ, рақамли банк хизматларининг янада фаол ривожланишига истеъмолчилар томонидан етарли даражада тайёр эмаслиги, кредит ташкилотлари мижозларининг ўзлари учун янги бўлган рақамли хизматлардан фойдаланишни билмаслиги ёки истамаслиги тўсқинлик қилмоқда.

Шундай қилиб, NAFI Аналитик Маркази томонидан олиб борилган тадқиқот асосида сўровнома қатнашчилари учун кам маълум бўлган хизматларнинг рўйхати тузилди (3-расм). Шунингдек, аксарият биладиган, аммо фойдаланишни истамайдиган хизматлар қуйидагиларни ўз ичига олади: веб-сайтида ёки дастур орқали банк маҳсулотларига мурожаат қилиш (респондентларнинг 39 %), молиявий маслаҳат ва янгиликларни дастурларда кўриш (респондентларнинг 30 %), нақд пул олиш (респондентларнинг 35 %).

Ушбу омиллардан ташқари, банк секторида рақамлаштириш муаммолари ахборот ҳавфсизлиги ҳавфини ҳам ўз ичига олади. Шундай қилиб, онлайн-банк операциялари ҳавфсизлиги ва шахсий маълумотларни сақлаш нуқтаи назаридан жуда заифдир. Нарсалар Интернетининг ривожланиши DDoS-нинг катта ҳужумларига ёрдам беради ва кибержиноятчилар томонидан сунъий интеллектдан фойдаланиш нафақат банк секторида, балки жамиятнинг барча соҳаларида жиддий муваффақиятсизликлар ва йўқо-тишларга олиб келиши мумкин.

Банк секторида рақамлаштириш рискларини минималлаштириш ва кредит ташкилотлари фаолиятида инновацион маҳсулотларнинг ижобий таъсирини ошириш учун рақамли технологияларни босқичма-босқич жорий этиш, тегишли тармоқларни ўзлаштириш, маҳсулотни такомиллаштириш тезлигини ошириш тавсия этилади.

Банкларни автоматлаштириш 2015 йилдан бери иш жойларини қисқартиришга олиб келди. 2019 йилда дунёдаги 50 дан ортиқ банклар умумий сонининг 77,8 минг кишига камайганлиги ҳақида хабар беришди. Ушбу кўрсаткич 2015 йилдан бери кредит ташкилотлари 91,5 мингдан ортиқ ходимни ишдан бўшатганидан бери энг юқори кўрсаткичга айланди. Бундай маълумотлар Блоомберг агентлиги томонидан банклар ва касаба уюшмаларининг ҳисоботларига асосланиб келтирилган.

1-расм. Банклар томонидан иш ўринларини қисқартирилиши [9]

2019 йилда иш ўринларини қисқартиришнинг аксарияти - жами ишчиларнинг 82% ёки 63,6 минг киши - Европа банкларига тўғри келди. Шимолий ва Лотин Америкасидаги банкларда ишдан бўшатилишнинг улуши мос равишда 10% (7,7 минг) ва 4,5% (3,5 минг) ни ташкил этди.

Барча ишчи лавозимларнинг аксарияти Германиянинг Deutsche Bankт омонидан тугатилди - 2019 йил охирида тахминан 18 минг. Кейинги ўринларда UniCredit (8 минг), Santander

(5,4 минг), Commerzbank (4,3 минг) ва HSBC (4 минг). Россиянинг Алфа-банки 3 минг ходимнинг ишдан бўшатилишини эълон қилиб, кучли ўнликка кирди.

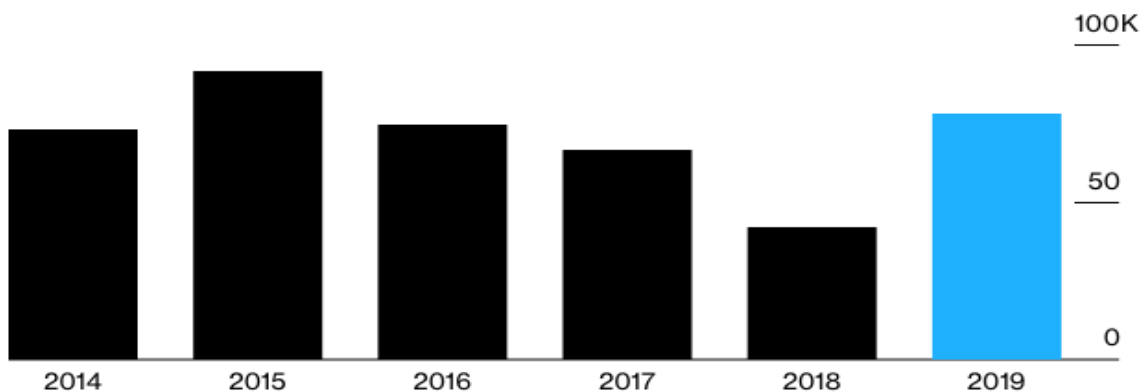
Бундан ташқари, Блоомберг кузатувчиларининг фикрига кўра, 2019 йилдаги натижалар Европа банкларининг заифлигини кўрсатмоқда, чунки қитъанинг экспортга йўналтирилган иқтисодиёти халқаро савдо можароларига дуч келмоқда, салбий фоиз ставкалари эса кредит бериш даромадларига янада таъсир кўрсатмоқ-

да. Давлат дастурлари ва фоиз ставкаларининг кўтарилиши банкларни молиявий инқироздан тезда қутқаришига ёрдам берган Қўшма Штатлардан фарқли ўлароқ, Европадаги кредит ташкилотлари ҳали ҳам тикланишга қийналмоқда. Кўпчилик ишчиларни ишдан бўшатмоқда ва рентабелликни сақлаб қолиш учун корхоналарни сотмоқда, дейилади нашрда.

Сўнгги олти йил ичида, 2019 йил охирига келиб, 425 мингдан ортиқ киши банк соҳасида

ишсиз қолди. Шу билан бирга, Блумберг журналистлари, ишдан бўшатиш сони анча кўп бўлиши мумкин, деб ҳисоблашади, чунки кўплаб кредит ташкилотлари қисқартирилганлиги тўғрисида расмий равишда эълон қилмайдилар.

Банкларда оммавий ишдан бўшатиш сабабларидан бири бу автоматлаштиришдир: сунъий интеллект ва бошқа дастурий таъминот ва воситаларни жорий этиш ишчи кучига бўлган эҳтиёжни камайтиради.

2-расм. Банкларда 2014-2019 йилларда банк хизматчиларини ишдан бўшатилиши динамикаси[9]

Шимолий Америка, Европа ва Осиёдаги йирик корхоналарни вакили бўлган респондентларнинг тўртдан уч қисми очиқ банк лойиҳаларида иштирок этмоқда ёки иштирок этишни режалаштирмоқда. 100 та банкдан 90 таси бу рақамли трансформацияларнинг муҳим йўналиши деб ҳисоблайди. ТАДвисер учун тайёрланган материалда очиқ банк хизмати ва хусусан, Bank-a-Service (BaaS) моделини қўллаш бугунги кунда энг муҳим йўналишлардан бири эканлигини мутахассислар тушунтириб бермоқдалар.

Молиявий институтлар бизнеснинг доимий ўсишига туртки берадиган ишончли кучайтириш учун мижозлар билан сўнгги янги муносабатлар моделини яратишлари керак. Ушбу мақсадларга эришишнинг энг яхши усули шерик экотизимларни яратишдир. Accenture томонидан 120 та глобал банкларга нисбатан ўтказилган тадқиқот шундан далолат беради.

Компания таҳлилчилари шуни аниқладиларки, 10 та молия институтидан 9 таси мижозлар эҳтиёжларини қондиришга қаратилган экотизимни ривожлантиришда бир-бири билан ва банк билан яқиндан ҳамкорлик қиладиган шерикларнинг таклифлари орқали манфаатдор. Ушбу жараёнда муваффақиятга эришишнинг асосий омили бу ечимни ишга туширишдан олдин тўғри операцион моделини аниқлашдир. Банк аниқ стратегияни қабул қилиши, диққат марказида бўлиши керак бўлган асосий сегментларни белгилаши ва мижозларга қиймат

таклифларини тақдим этиш учун бизнес моделини танлаши керак.

Бунинг учун учта муҳим фикрни диққат билан кўриб чиқиш керак: экотизим шерикларини танлаш, экотизимнинг бизнес меъморчилиги ва ечимни мақбул амалга ошириш технологиялари. Ушбу муаммоларга жавоб берадиган банклар, мижозларга содиқликни қўллаб-қувватлайдиган фойдали ва ўз вақтида таклифлар бериш орқали ўзларини сақлаб қолиш имкониятига эга бўладилар.

Accenture тадқиқотлари маълумотлари шуни кўрсатадики, бутун дунё бўйлаб банкларнинг 88 % шерик экотизимларни мижозлар билан ўзаро алоқада бўлишнинг энг муҳим канали деб билишади ва уларнинг 89% банк тизимида янги турдаги бизнес қийматининг асосий ҳаракатлантирувчиси сифатида бундай экотизимларни ҳам келтиришади.

Тадқиқот натижаларига кўра, Accenture банклар учун шерик экотизимни ташкил этишнинг бешта одатий моделини аниқлайди:

Ҳаётнинг асосий босқичлари билан синхронизация. Банклар мижозларнинг эҳтиёжларини қондириш атрофида инсон ҳаёт циклининг асосий босқичлари билан боғлиқ ҳолда экотизимларни қуриши мумкин: масалан, оилавий аҳволни ўзгартириш, кўчиш, фарзанд кўриш, иш жойини ўзгартириш. Тизим бундай босқичларнинг бошланишини кузатиб боради ва ҳамкорлик шартномалари доирасида шерикларга бу ҳақда маълумот беради.

Бозор тамойили. Шунингдек, у мижознинг ҳаётий ҳолатини таҳлил қилиш орқали ёндашувни қўллаиди, аммо банк ўз брендига (ёки шериклар билан биргаликда брендлаш орқали) ягона бренд бозори доирасида молиявий бўлган маҳсулотларни таклиф қилади.

Мавжуд учинчи томон экотизимига қўшилиш. Банк молиявий хизматларни етказиб берувчи сифатида ўз ўрнини эгаллаб, товар ва хизматлар бозори учун мавжуд платформанинг аъзоси бўлиши мумкин.

Очиқ банк платформалари. Банклар ўзларининг маҳсулот ва хизматларини API орқали бошқа банклар билан бирлаштирилган каталогларга киритиш орқали очиқ банк платформаларида кучларни бирлаштириши мумкин. Шунингдек, маълум соҳалар ва жойлар бўйича ихтисослашув сценарийлари ҳам мумкин.

Йўналтирувчи платформа. Ушбу моделда банк бирон сабабга кўра рад этилган мижозларни бошқа маҳсулот ва хизматларни етказиб берувчиларга йўналтиради. Шундай қилиб, йирик молия институтлари кичик бизнес субъектларидан кичик ҳамкор банкларга ариза юборишлари мумкин.

Сўровда қатнашган банклар экотизимларнинг энг оммалашган йўналишлари ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда бизнес учун хизматларни (58%) ажратдилар: ҳисобларни текшириш ва тўловларни бошқариш, бизнесни бошлашда кўмак, юридик ва бухгалтерия хизматлари, веб-сайтларни яратиш, онлайн савдо ва маркетинг платформалари, ҳисобкитоблар ва назорат қилувчи органлар учун ҳисобот.

Иккинчи ўринда уй-жой ва шахсий бойликни бошқариш атрофидаги экотизимлар (ҳар бир респондентнинг 38%). Шу билан бирга, "Менинг уйим" экотизимига кўпинча ипотека кредитлари, уй-жой танлаш бўйича хизматлар ва сотиб олишга ёрдам бериш киради - шу жумладан кўчмас мулкнинг техник ҳолатини текшириш, баҳолаш, кўчириш, шунингдек ҳавфсизлик, сақлаш хизматлари, коммунал ва маиший хизматларни етказиб берувчиларни танлаш ва алмаштириш. Шахсий бойликни бошқариш экотизимида энг кенг тарқалган хизматлар – режалаштириш ва бюджетни шакллантириш, халқаро пул ўтказмалари, алоқа хизматлари учун ҳисоб-фактураларни таҳлил қилиш, суғурта ёки бошқа доимий харажатлар ва хизмат кўрсатувчи провайдерларнинг ўзгаришига ёрдам бериш.

Учинчи позиция давлат хизматлари атрофидаги экотизимларга тегишли (36%): жарималар ва солиқларни тўлаш, кредит тарихини тақдим этиш, солиқлар бўйича маслаҳатлар ва давлат имтиёзларини олиш, тадбиркорлар ёки

ўз-ўзини иш билан банд бўлганлар учун бизнесни рўйхатдан ўтказишда кўмак.

Чакана савдо учун экотизимлар (28 %) тўртинчи ўринни эгаллади - истеъмолчиларни кредитлаш, эксклюзив таклифлар, чегирмалар ва содиқлик / нақд пулни қайтариш дастурлари ва электрон совға карталари бўлган электрон тижорат платформалари.

Бешинчи энг машҳур позиция – ҳаракатланиш атрофидаги экотизимлар (25%): автомобил сотиб олиш, автоулов кредитлари ва автоуловларни лизингга бериш, автоуловларни суғурталаш, техник хизмат кўрсатиш, ёқилғи қўйиш шохобчаларида чегирмалар.

Олтинчи ўрин соғлиқни сақлаш учун экотизимлар (21%), шу жумладан суғурта, курорт хизматлари учун чегирмалар ва эксклюзив шарт-шароитлар, фитнес клублари, спорт дўконлари, соғлом турмуш тарзи ва яхши одатларни рағбатлантириш бўйича махсус дастурлар ва турли хил тиббий хизматлар, шу жумладан шифокорларни рўйхатдан ўтказиш, профилактик тиббий кўрик ва таҳлиллар, телетиббиёт ва онлайн консултациялар.

Экотизимда қўшимча қиймат яратишнинг учта асосий усули мавжуд. Биринчидан, мавжуд мижозлар билан ўзаро алоқаларни улар учун қулай бўлган сценарийда кенгайтириш мумкин. Иккинчи йўл - даромад олиш учун янги йўналишларни яратиш, учинчиси - даромад ставкасини пасайтириш.

Accenture таҳлилчилари бугунги кунда банкларнинг шерик экотизимлари ривожланишини белгиловчи 4 омилни ҳам аниқладилар:

Турли минтақалардаги мижозларнинг экотизимлар билан ўзаро алоқада бўлиш истаги даражаси. Ушбу кўрсаткич Осиё-Тинч океани минтақасида энг юқори, бу ерда истеъмолчиларнинг 80 % экотизим билан ишлашга тайёр.

Бутун саноат бўйича очиқ банк стратегияси: Европа Иттифоқининг регуляторлари бу соҳада биринчи ўринда туради ва бозор иштирокчиларини ўз тизимларини API орқали учинчи томонларга очишга мажбур қилади (хусусан, PSD2 тўлов хизматларини кўрсатиш бўйича иккинчи йўриқнома қабул қилинганлиги туфайли).

Технологияларнинг муаммолари: Европа Иттифоқи ва Шимолий Америкада экотизимларга ўтиш амалдаги AT тизимларининг чекловлари билан чекланади. Ҳозирги кунда кўплаб Осиё банклари бизнесни бошлаш босқичида илғор технологик ечимлардан фойдаланиш орқали фойда кўришмоқда.

Етарли экотизим шериклари. Лойиҳани бошлашда, банк, кейинчалик эълон қилинган даражада хизматларни тақдим этиш билан янги таклифларни энг кўп потенциал мижозларга

етказиш вазифасини бажарадиган ҳамкорларга эътибор қаратишлари керак.

Ишлаётган технологик платформани ишлаб чиқиш - 42%, ахборот ҳавфсизлиги масалалари - 41%, мижозларнинг экотизим билан ўзаро алоқаси ва унинг бренд билан ассоциациясининг юқори сифатли тажрибасини яратиш – 38 % асосий муаммолар эди.

Мамлакатимиздаги 33 млн.дан зиёд аҳоли учун банк хизматлари сифатини ошириш, йирик банклар фаолиятига таъсир қилувчи рискларни диверсификациялаш мақсадида, самарадорлик нуқтаи назаридан банкларнинг фойда келтирмайдиган йирик филиалларидан воз кечиб, чекка хуудларни ҳам қамраб олиш мақсадида улар ўрнида бошқарув ходимларининг сони ва операцион харажатлари анча чекланган кичик банк хизматлари марказларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса: Кўплаб мамлакатлар сингари, рақамли каналларни қўллаш асосида кичик шахарлар ва қишлоқларда масофавий банк хизматларини ривожлантириш орқали аҳолини банк хизматлари билан қамраб олишни ошириш.

Тижорат банклари фаолиятига янги технологияларни қўллаш асосида уларга таъсир қилувчи молиявий рискларни диверсификациялаш. Бунда, биринчи навбатда ташқи таъсир-

лардан ҳимоялашга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Сунъий интеллект технологияларини банк соҳасида амалга оширишда тижорат банклари фаолиятини мониторинг қилиш самарадорлигини ошириш ва улар томонидан тартибга солиш талаблари (Sub Tech ва Reg Tech) бажарилишини соддалаштириш, шунингдек банк хизматлари кўрсатиш сифатини таҳлил қилиш, фойдаланувчиларни масофадан биометрик идентификациялаш (Face-ID) ва кредит таваккалчиликларини баҳолаш учун қўллаш масалалари киритиш.

Шундай қилиб, банк имкониятлари ва мижозларнинг талабларини инобатга олган ҳолда рақамли технологиялардан самарали фойдаланишни ташкил этиш келгуси йилларда банк секторини рақамлаштиришнинг асосий йўналишлари бўлади.

Сўнгги йилларда қизиқиш янада ошган инновацион маҳсулотлардан фойдаланиш қулайлиги туфайли рақамли технологиялар нафақат банклар, балки бутун иқтисодиёт учун улкан ривожланиш салоҳиятига эга. Рационал рақамли трансформациялар алоҳида банкларга ва кейинчалик бутун банк секторига ўз фаолияти самарадорлигини оширишга ва молия-кредит ташкилотлари ривожланишининг янги босқичига ўтишга имкон беради.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги 3620-сонли қарори.*
2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 17 февралдаги «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.*
3. *Миронова Д.Д., Шершова Е.В. Развитие современных банковских технологий в условиях цифровой трансформации экономики российской федерации // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2020. – № 4-3. – С. 378-384;*
4. <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/tech-forward/innovative-technologies-in-financial-institutions-risk-as-a-strategic-issue>
5. *Василько Ф.А., Чернова Е.В. Пути минимизации рисков в интернет-банкинге.// Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 4 (часть).*
6. <https://www.finextra.com/blogposting/17916/banks-that-can-help-reduce-financial-risks-in-a-user-friendly-way-can-compete-with-any-tech-player>
7. <https://www.cutover.com/blog/banks-innovation-reduce-risk>
8. <https://www.360factors.com/blog/bank-risk-management/>
9. <https://www.tadviser.ru/index.php>

ФАКТОРИНГНИ ТУРЛАРИ ВА УНИНГ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ

Бобобеков Фарход Рустамович -
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада факторинг амалиётининг турлари, қолаверса халқаро ва миллий факторинг операцияларини амалга оширишда мавжуд муаммо ва ютуқлар ҳақида таклиф ва мулоҳазаларимиз шакллантирилган. Шунингдек факторинг турлари ҳақида кенгроқ тўхталиб факторинг операцияларининг жаҳон миқёсида келтирилган рақамлар асосида таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: факторинг, дебитор, дебиторлик қарздорлиги, регресс ҳуқуқли факторинг, регресс ҳуқуқсиз факторинг, реверсив факторинг, ислом факторинги, ишлаб чиқариш, мол етказиб берувчи.